

Токтогазиев Т.Ш.

**«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ОКУЯЛАРДЫН ЧЫНДЫГЫ
ТАБЫЛА БАШТАДЫ. СИАНЬ ШААРЫНДАГЫ ЧОПОДОН ЖАСАЛГАН
(ТЕРАКОТ) АСКЕРДИ ЖЕРГЕ БАКАЙ КӨМДҮРГӨН**

Токтогазиев Т.Ш.

**НОВЫЕ НАХОДКИ, ПОДТВЕРЖДАЮЩИЕ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ
СОБЫТИЙ ОТРАЖЕННЫХ В ЭПОСЕ «МАНАС». ТЕРАКОТОВАЯ АРМИЯ В
СИАНЕ БЫЛА ЗАКОПАНО ПОД ПРЕДВОДИТЕЛЬСТВОМ БАКАЯ**

T.Sh. Toktogaziev

**NEW FINDS CONFIRMATIVE REALITY EVENTS
REFLECTED IN AN EPOS "MANAS". TERACOT AN ARMY IN SIAN
WAS IT IS BURIED UNDER LEADERSHIP OF BAKAI**

УДК: 947/17.809

Автор манасчылар Сагымбай Орозбаков, Саякбай Каралаев жана Жусуп Мамай тарабынан айтылып жазылган саптарда көрсөтүлгөн окуяны Кытай Эл Республикасынын байыркы замандардагы борбору Чаң Ан (учурда Сиань) шаарында жайгашкан теракот аскерлери туурасында айтышкан деген тыянакка келет. Аталган манасчылар бул жасалма аскерди көрбөсө да кандайча өз чыгармаларында чагылдыргандыгына көңүл бурат.

Негизги сөздөр: Манас, Бакай, теракот, чопо, сурет, сыйкыр.

Автор утверждает, что эпосе «Манас» Сагымбаем Орозбаковым, Саякбаем Каралаевым и Жусупом Мамаем красочно описаны встреча Манаса с несметной искусственной армией противника – теракотовой армией, которая находится в городе Сиань (Чаң Ан – древняя столица Китая). Обращает внимание на точность отображения этой теракотовой армии в эпосе, хотя при жизни сказителей (Сагымбая и Саякбая) эта армия еще не была найдена.

Ключевые слова: Манас, Бакай, теракот, глина, рисунок, колдовство.

An author asserts that epos "Manas" Sagymbaem Orozbekov, Saiakbaem Karalaev and Jusup Mamay colourfully described meeting of Manas with the countless artificial army of opponent - merakot army that is in Sian (Chang An - to the ancient capital of China). Pays attention to exactness of reflection of this merakot army in an epos, although in the time of life manaschi (Sagymbai and Saiakbai) this army yet was not found.

Key words: Manas, Bakai, merakot, clay, picture, witchcraft.

Бүгүн Кытайдын байыркы борбору болгон Сиань [Чаң ан] шаарына отуз-кырк км жакын жерде жайгашкан Цинлинь айылындагы Теракот аскерлер музейин билбеген адам жер жүзүндө чанда кезигет десем жаңылбайм го дейм. Бул теракот аскерлери менен Кытай мамлекети аябай сыймыктанат. Муну байыркы мезгилде жашап өткөн Цинь (Чин) Шихуан императорунун мүрзө-музейи дешет кытайлыктар. Тактай кете турган болсок, бул теракот аскердин жайгашкан жери менен Цинь Шихуанди императордун мүрзө комплексинин ортосунда 1.5 (бир жарым!) км аралык бар. Эмне себептен? Эгерде бул теракот

аскерди император өзүн тигил дүйнөдө да коргоп, жортуул-чапкынчылык ишретинде кол астында болсун деп жасатып, наркы дүйнөдөгү жашоого алдынала даярданган болсо не себептен өз мүрзөсүн бул аскерлерден обочо жерге жайгаштырган деген суроо орундуу го деп ойлойм.

Бул теракот аскердин табылыш тарыхы мындай: бир дыйкан уулу экөө 1974-жылы Лишань тоосуна барып кудукпу же жашылча сактаганга жертөлөбү, айтор тоо этегиндеги бир жерди казып атышып теракот аскердин башын таап алышат да жергиликтүү өкмөткө алып барышат. Кытай өкмөтү атайын экспедиция уюштуруп, бул жерден ондогон аскердин чоподон жасалган тулкусун (бир азыраагы талкаланган) таап чыгышат. Алардын айрымдары жакшы сакталганын көрүшүп, ошол күндөн бүгүнгө чейин бул чөлкөмдөн 8 099 аскердин тулкусун казып алышат. Баарынан кызыгы, бул сегиз миң токсон тогуз аскер бири-бирине таптакыр окшобойт. Демек, бул аскерди жасаган усталар калыпка куйбаганы анык. Не себептен мынчалык көп аскерди бири-бирине окшотпой, ар бирин өзүнчө өзгөчөлүктөрү бар, бири-биринен айрымалуу кылып жасады экен? Убакыт өз милдетин аткарып, ушул казылып алынган теракот аскердин көпчүлүгүнүн боёктору өчүп калса да, дээрлик жакшы сакталганы байкалат. 1979-жылы бул аскер табылган жерди жасалгалап, Кытай мамлекети дүйнөдө башка аналогу жок музей катары жарыялашат. Кызыгы, кытай окумуштууларынын айтымында, аскердин кийими менен бетиколунун боёктору аларды казуу учурунда абага (жарыкка) чыккандан кийин өчө баштаган. Айрым сынгандарын изилдешсе, ичи көндөй, калыңдыгы болгону үч сантиметр экен. Мындай «жука чопону кантип иштетип, бул аскердин тулкусун кандай усталар жасады экен? Мында кандайдыр сыйкыр колдонулса керек» деген тыянак чыгарышат. Бул теракот армиясынын командалык жайында 45 генералдын баштары кесилип, бир канчасы талкаланып, **өрттөлгөнүн**, бул аскердин баары **күн батышка бет алып** турганын белгилешет. Булардын башын кесип, өрттөгөн «варварлар» деп айтышат экен. Дагы казылып алына элек көп аскердин тулкусу бардыгын, келечекте аларды казууда зыянга

учуратпай (боёкторун өчүрбөй) сактап калууга жетише ала турган ыкма табылганда казышаарын айтышат. Бизге жеткен маалыматтарга караганда, Кытай өкмөтү Германиянын “Байыркы эстеликтерди калыбына келтирүү” Бавария институту менен келишим түзүшүп, жаңыдан казылып алынган теракот аскерлерди кара селюфан менен тумчулап чулгашып, караңгы бөлмөгө которгондон кийин анын өң-түсүн атайын ультрафиолет нурлардын жардамы менен сканерлеп, компьютерде териштирип туруп анан сактоочу жайга которушуп, калыптандыруу иши колго алынгандыгы белгилүү.

Цинь Шихуанди тууралуу маалыматтарды издеп көрүп бир жактуу таккесерин таба албадым. Болжолдуу тарыхы мындай: Анын императордук доору биздин заманга чейинки 221-210- жылдарга туура келип, кадимки Моде Шанюй (Бактук – Өгүзхан) бабабыз менен замандаш жашаган болуп чыкты. Кандай болгон күндө деле, кытайлык окумуштуулар бул императордун ысымы менен ушул табылган теракот аскерди байланыштырып келишет. Цинь Шихуанди кырктан ашуун өз ара тынымсыз согушуп келген, майда-барат мамлекеттердин башын бириктирип чоң империя – Цинь империясын түптөгөндүгүн белгилешкен кытай тарыхчыларынын бүтүмүн дүйнө тарыхчылары эбак эле моюндашкан. Анын ысымы менен Кытайдын Улуу Сепилин дагы байланыштырышат. Кезинде узундугу 20 миң км аралыкты чапчыган Улуу сепилди дал ушул Цинь Шихуанди салдырып баштаган дешет. Тарыхчылардын белгилешине караганда Цинь Шихуанди аябагандай канкор падыша болуптур. Ал айланасындагы майда барат өлкөлөрдү биринин артынан бирин багындырып, баш бербегендерин урук-тукуму менен жок кылып отуруп империя түзүптүр. Ал өзүнүн өлүмтүк жайын көзүнүн тирүүсүндө салдырып койгон дешет. Кытай окумуштууларынын айтымында өзү менен кошо 70 000 (жетимиш миң!) адамды – жакын кызматкерлерин, аялдарын, жумушчуларын бала-бакырлары менен кошо тирүүлөй көмдүргөн имиш. Аны менен кошо көмүлгөндөрдүн арасында аскерлер гана жок болгон экен. Аскерлерди болсо ал Лишуань тоосунун топосунан атайын бышыртып жасалган чопо аскери алмаштырмак имиш. Топурактан ийленип, бышырылган аскерди түстүү боёк менен келиштире боёп, кадимки тип-тирүү адамга опокшош кылып жасашкан. Бул теракот аскерлердин бою эки метрге чамалаш келип, муну душмандын үшүн алуу үчүн атайын жасаткан деп айтышат.

Аскердин арасында катардагы жоокерден тартып, атчандар тобу (кавалерия), аткычтар тобу, ошондой эле ар кайсы рангдагы командирлери бар экендиги анык болгон. Кызыгы: чоподон жасалган аскердин колдорунда чыныгы куралдын болгондугу окумуштууларды таңдандырбай койбойт. Чоподон жасалган аскер асынган чопо садактардын ичинен чыккан жебенин калдыктары буга күбө. Жыгачтан жасалган бөлүгү чирип калган менен, темирин дат баскан жебенин учтары, ошондой эле, аскердин бутунун жанынан табылган найзалардын учтары, кылычтардын калдыктары, арболеттер жана төөнүн терисин керип жыгачтан жасалган добулбастын

калдыгы окумуштууларды чындап бушайман кылууда. Аскери чопо болуп туруп, кармаган куралы чыныгы согуштук курал экени эмнеден кабар берет. Бул аскерди даярдап жасаган усталар муну менен эмне айткылары келишкен? Аттардын салмагы ар бири 200 кг, ал эми, аскерлердин салмактары орто эсеп менен 135 килограмм келерин кытай окумуштуулары далилдешкен. Аскердин арасында музыканттар жана чиновниктердин да тулкулары бар дешет. Колодон, жезден жана алтындан жасалган жүздөгөн аттардын тулкулары, алар чегилген арабалардын табылганын айтышат, бирок Сианда болгонумда аларды бул музейден көрө алган жокмун. Негизинен чопо аскер менен чопо аттардын, төрт ат чегилген аскерий арабанын коюлганына күбө болдум, аларды сүрөткө тартып, видеого алып келдим.

Эми **сенсациялык маалымат** катары манасчылар Саякбай, Сагымбай, Жүсүп Мамайда кезиккен жасалма аскерге байланышкан сюжеттерди карап көрөлү:

Манас, Алмамбет, Чубак, Сыргак чалгынга бараткан жолдо бир кырдан ашып жашыл тулаңы көйкөлгөн кууш капчыгайга киришет. Бет алдыларынан душмандын дабыш-шыбышы жок калкылдаган аскерине туш келишет. Аяк-башы көрүнбөйт. Аскердин желектери желбиреп, баштарында туулгалары, колдорундагы найзаларынын учтары күнгө жалтылдайт. Аскердин дымып турганы баатырларды чоочутту. Абайлап, басыктарын басаңдатышты. Ошондо Сыргак (шыбырап):

Аяк башы күнчүлүк
Аскер басып калыптыр.
Ай талаага кол толуп
Аңдап туруп алыптыр.

Аргасы канча болуучу? – дейт да, урушка даярданып ныйзасын сундура кармаса, аскердин баары найзаларын сунушат. Чубак кылычын кындан суурусса, тигилер да үн-сөзсүз кылычтарын суурушат. Сыргак добулбасты «каңк» дедире бир койсо, жер жайнаган аскер да кулак тундура добулбас какты. Муну көрүп Манас каткырып ийсе, жооп катары жер жайнаган каткырык үн угулду, баатырларга. Чубак ураан чакыра «Манас» деп кыйкырса, «Манас. Манас. Манас» - деген жаңырык чыгат. Анда Алмамбет (шыбырап):

Арып менен жасалган,
Өрөөн толгон көп колдон
Катылбай туруп кетели,
Найза сунбай, жаа тартпай,
Черүүнү кечип өтөлү.

- дешип, учу-кыйыры билинбеген кылкылдаган аскерди аралап өтүп кетишет. Алдыда Кытайдын шаарлары бар эле.

“Манастагы” бул окуя жөн гана айтылып калганбы? Жөн эле окшоштукпу? Менимче, бул Айкөл атабыздын тарыхтагы издеринин дагы бир айкын далили го дейм. Эми, андан ары дагы талдап көрөлү. Манасчынын ушул саптары теракот аскерге канчалык денгээлде тийиштүү экенин баамдайлы.

Көрбөгөн адам өтпөдү,
Баары сүрөт, жан эмес.
Бакбурчун арзан шаар эмес

Шер сүрөтү дагы бар,
 Аскер болуп, жер жайнап,
 Эсеп жетпей, курт кайнап,
 Эл сүрөтү дагы бар.
 Барган адам соо болбос,
 Асты баткак, үстү суу
 Аңгемеси мына бу,
 Айдың талаа түз болуп,
 Жол сүрөтү дагы бар,
 Жол – деп, кадам койгондо,
 Кандай жандар болсо да,
 Кайра чыкпас чагы бар.
 Барса келбес жолу бар,
 Баары сүрөт колу бар,
 Каалагандын баары бар.
 Каңкуш аттуу шаары бар,
 Кадам койсо тутанып,
 Өрттөп кетме дары бар.
 Андан өтө бергенде,
 Аркан бою коо көрдү,
 Коону бийик зоо көрдү.
 Коого салган көпүрөө,
 Чоюндан куйган түркүгү,
 Чоң короодой түндүгү,
 Темирден салган устуну,
 Душман үчүн кытайлар
 Кылат экен ушуну.
 Көпүрөгө баруучу
 Даңгыл таза жол турат.
 Мылтыктары октолуу,
 Милтелери чоктолуу,
 Өйүз менен бөйүздө
 Аскер турат токтолуу.
 Ал ишти көрүп алганы,
 Сектирип түшмө жалгыз жол,
 Алмамбет жолго салганы.
 Көпүрөнү бет алып
 Көсөл Чубак барганы,
 Көсөл Манас баатыры
 Алмамбеттин артынан
 Кошо кирди акыры.
 Көпүрөдөн өтүүгө
 Көк жал Чубак акылы.
 Көрүп Алмаң акырды:
 “Көмүлгүр, түпкө жеттиң, - деп,
 Кайта тарт!” – деп, бакырды.
 Көктөкенин бир колу
 Көпүрөгө тийгенде
 Топ замбирек туш-туштан
 Токсон мылтык атылды,
 Чагаалалап кытайлар
 Тогуз жүзү бакырды,
 Шайманын жаман кетирди
 Тоготпостон тоң барган
 Баякы Чубак баатырды.
 Коркуп Чубак шашыптыр,
 Коого кире качыптыр.
 Коодон аман чыкканы,
 Коркуп Чубак ыктады.
 Кашында Сыргак кеп сурайт,
 «Кандай жумуш? – деп сурайт.
 Туңшага кирер жол көрдүк,

Туш-туштан калың кол көрдүк,
 Ажыдаар көрдүк, шеркөрдүк.
 Титинип кирген адамды
 Тирүү койбос жер көрдүк.
**Карап туруп биздерди,
 Катгылбады биздерге,
 Кандай душманды издеди?**
 Көктеке минип эр Чубак
 Абыдан шашып болду, - деп,
 Айтып бергин муну» - деп,
 Анда Сыргак турады,
 Алмамбеттен сурады.
 Анда Аламабет кеп айтат,
 Арсаңдап күлүп бек айтат:
«Чын Шу жердин өзүнө
 Сырын билген келбесе,
 Сырын мурун билбесе,
 Сыңар адам келе албайт.
 Так шу жердин өзүнө
 Жайын мурун билбесе,
 Дааналап жолго кирбесе,
 Жалгыз адам келе албайт,
 Тике кирсе көпүрө
 Тирүү коё бере албайт.
Өнөр менен чаптаган,
 Өздөрү үчүн сактаган,
 Жайнап жаткан кол болгон,
 Кумурскадан мол болгон
Баары сүрөт, амал,– деп,
 Байкабаса жаман, – деп,
 Көпүрөгө ким кирсе,
 Көмө чаап салар, – деп,
 Көптөп келип сүрөттөр
 Аманат жанын алар, - деп,
 Ажыдаар, жыланы
 Баары сүрөт, алар да
 Ойноп жаткан куланы,
 Баары сүрөт билсениз,
 Туш-тушундан ок атып,
 Айгайлаган уланы,
 Арыстаны, жолборсу –
 Арип, сүрөт булар,– деп,
Баарынын тегиги
Көпүрөдө турар», - деп,
 Алмамбет айтып билдирди,
 Арстанын баштап күлдүрдү.
 Сүрөттөргө кез болду,
 Сүйлөшкөнчө кеч болду.
 Ал жерде Алмаң кеп айтып,
 «Андагын баатыр, - деп, айтып,
 Калдык жакын калаага,
 Кабылып калып капырга
 Калбайлык кара балаага.
 Сүрдүкпөй турган эр Чубак
 Сүрөттөн коркту ушул чак.
 Беттен алчу эр Чубак
 Белгиден коркту ушул чак.
 Өкүмөт болсоң кан татты,
 Өлүм жаман, жан татты».
 Өткүр Чубак кеп айтты:
 «Өнөрүн билбей, адам, - деп,
 Өлө жаздым» - деп айтты.

Кылая багып күлбөгөн,
Күлгөндүн сырын билбеген
Күнгүрөнүп сүйлөгөн
Кыраан Манас баатыры
Кылайып күлүп акыры,
«Кайда мунун шаары?» – деп, -
Кармашаар душман баары, – деп, -
Кайда мунун эли? – деп, -
Кара шамал – жели, - деп, -
Карсылдашсак экенбиз
Кандай да болсо мейли, - деп,
Баатыр айтып салганы.

Жогорудагы саптардан белгилүү болгондой (кара тамгалар менен белгиленгендерди салыштыр), Сагымбайдын **Чын Шу** дегени Чин Шухуандын (өз аты Хуанди Сюань Юань) кыскартылып айтылышы экенин даана көрөбүз. Дал ушул теракот (чоподон жасалган) аскерге кыргыз баатырлары туш болгонун манасчынын жогорудагы саптары дап-даана күбөлөп турат.

Төрт баатыр эч кыйналбай өтүп кеткенден бир канча убакыттан кийин, Айкөл Манастын Айбанбозду минип кеткенине кабатырланган даанышман Бакай жүз отуз миң кол алып, Аккуланы жетелеп келатышып дал ушул арип (сыйкыр) менен жасалып коюлган аскерге тушугат. Аскер башчыларынын башын кесип, ичин жарышса кан оордуна суу акканын, ичи көндөй экенин байкап, бул 90 000 (токсон миң!) аскердин сыйкыр менен жасалганын билип, куурай экен деп өрттөп, сыртындагы боёгу күйүп ичи ылайдан жасалганын көрүп, аскерине көмдүрүп, анан жолун улайт. Эмесе эпостогу саптарды карайлы:

«Бул адам эмес, арып ко?
Арып менен иш кылган
Баары аяр чалыш калык ко?
Тоого ташка сүйрөдүк,
Тырмактай эти калбады.
Таш, жыгачка жабышып
Бирөө да орун албады».
Кужулдашып сүйлөшүп,
Шыйрагынан сүйрөшүп,
Муну алып жүрүп нетели,
Жайык жерге чыгарда
Жерге көмүп кетели. (!!!)
Кыргыз, Бакай баарысы,
Ошпур баштап карысы
Кооп кылган тоосунан,
Аман-эсен кол чыкты
Капчыгайдын оозунан.
Бооң жаткан жол менен,
Келсе душман кол менен,
Өлө турган келбесе,
Өзгө пенде келе албас,
Ажалы жеткен келбесе,
Асты киши келбес – деп,
Бейкут таштап салыптыр,
Абакенз эр Бакай
Жүз отуз миң кол менен
Жайнап чыга калыптыр.
Ошол Бакай атабыз көмдүргөн бойдон кытай-
дын теракот армиясы 1974-жылы гана табылып, аны

“Кытай императору Чин Шихуанди тиги дүнүйөдө да аскери менен болсун деп анын мүрзөсүнүн жанына жасатып көмдүргөн” деген гипотезаны айтып келишет. Бул аскердин турган жери Императордун көрүстөнүнөн бир жарым км алыс жайгашканын эске алсак, ал кандайча аны коргомокчу деген суроо өзүнөн өзү келип чыгат. Кандай болгон күндө да, Сагымбай менен Саякбайлар бул теракот аскерлерди өз көздөрү менен көрүшпөгөнү анык. Анда алар бул теракот армияны жана алардын жайгашкан жерин, аларга байланышкан болгон окуяны кантип айтышканы биз үчүн табышмак. Сагымбайдын /“**Чын Шу жердин өзүнө, /Сырын билен келбесе...**”/ деген саптарында дал ушул теракот аскери туурасында кеп болуп атканы талашсыз экенин көрөбүз. Анын үстүнө “**Чын Шу жердин өзүнө**” деген саптан бул окуя император Цинь Шихуандын көзү өткөндөн кийин ошол аймак анын ысымы менен аталып калгандай туюм калтырат, балким бир мезгилдерде андай болушу деле толук ыктымал. Цинь Шихуан Кытай тарыхында эң биринчи империя түзүп отурбайбы. Манасчынын: /“**Тоого ташка сүйрөдүк, /Тырмактай эти калбады. /Таш, жыгачка жабышып / Бирөө да орун албады**”, - деген саптарынан бул аскердин денесинде адам баласына таандык болгон сырты келбетинен башка эч кандай нерсенин жок экендигин көрөбүз. Ошондой эле, кийинки саптардан бул аскердин сүрүн көргөн адам мында даап келе албасы үчүн коюлганы көрүнүп турат: /“...**Ажалы жеткен келбесе, /Асты киши келбес – деп, / Бейкут таштап салыптыр,**»-дейт. Мени таңкалтырган жагдай, инженердик илим туурасында эч кандай билими жок туруп, манасчы, жер жайнаган аскерди да, ошол жердеги жапайы жырткыч айбандарды да башкара турган **командалык пункт** туурасында айтып атканы: /“**Арип, сүрөт булар, – деп, / Баарынын тетиги /Көпүрөдө турар, - деп, »** - деген саптарды кантип түшүнүп, башкаларга түшүндүрүүгө болот? Бул манасчы Сагымбай Орозбак уулунун генийлиги эмей эмине да, анын «Манасындагы» сыйкыр менен жасалган аскер бүгүн дүйнөнүн сегизинчи керемети катары таанылып, жүз миллиондогон адамдардын аң-сезимине керемет катары орноп аткан кезде, дал ушул теракот аскерге Манас бабабыздын Чоң Казат жолунда жоолукканын ырастап атат десек неге болбойт?

Кытайлык залкар манасчы, Кыргыз Эл Баатыры Жүсүп Мамайдын вариантында бул окуядан кичине гана үзүндү, болгондо да көпүрөгө байланышкан жери гана келтирилген. Жүсүп Мамайдын айтымындагы үзүндүнү да окурманга тартуулоо туура болор.

Сыйкыр менен салдырган
Бар эле бир көпүрө.
Бир тактайын басканда,
Бир миң мылтык атылат.
Милте күйүп, ок учат,
Үн угулуп тарсылдап;
Эки тактай басканда,
Жолборс, шерлер качырат,
Азуулары качырап,
Дөөлөр чыгат артынан,

Көзүнөн жалын чачырап,
 Ошол жерге келгенде,
 Ойрон Алмаң муну айтат,
 Олоктогон Чубакты,
 Алмак үчүн бир сынап:
 - Мингеиң буудан Көктеке,
 Жүрөктүү эле эрекче,
 Жалтайгансып үркчү эмес,
 Жолборсту беттеп “чу” десе.
 Менин атым Сарала,
 Жүрөгү тайкы жалтанчаак,
 Өтө жука мал эле,
 Алдынан чымчык учса да,
 Жалт бермей жайы бар эле.
 Капташып калды туш болуп,
 Кытайлардын көпүрө,
 Алдыма кирип сен бассан.
 Көпүрөдөн өткөнчө,
 Алмамбеттен кеп угуп,
 Баштап жолду жөнөдү
 Кайран Чубак жулкунуп,
 Чуйт дедире камчы уруп.
 Бир тактайын басканда,
 Атылып мылтык тарсылдап,
 Жабылып чыкты жолборс, шер,
 Айбаттанып арсылдап.
 Анталап Чубак шашылды,
 Бура тартып атыны:
 - Кытайың менен кургуруң,
 Бул эмине шумдугуң? -
 Алмамбет анда кеп айтат,
 Айтканда Чубак ынанат: -
 Көпүрө мурда бар эле,
 Мындай иштер жок эле.
 Кытайлардын адамы,
 Арбын болот амалы,
 Кытмыр Коңур сыйкырлап,
 Укмуш кылып салганбы.

Башка жолдоп баралы,
 Анан чалгын чалалы.

Бул саптардан көрүнүп тургандай, манасчылардагы жалпылык - көпүрөнүн сыйкыр менен курулганы. Айрымачылык – Сагымбай, Саякбайларда көпүрөнүн сыйкыр менен салынганын Алмамбет деле билбейт. Ал эми Жүсүп Мамайда Алмамбет бул көпүрөнүн амал менен салынганын башынан билет, бирок билмексенге салып, Чубакты сынайт. Алдыңкы эки манасчыдан айрымаланып, Жүсүп Мамайда теракот аскерлер туура-сында маалымат жок.

Биздин доорго чейинки Цин Шихуан императордун мезгилинен Тан империясы учуруна чейин Чаң Ан Ордо шаар болгон (азыркы Сиянь). Сиянь шаары Беш Бээжинге бара жаткан жолдо жайгашкан. Чоң Казатка бараткан жолдо болгондуктан Айкөл Манас атабыз баш болгон чалгынчылар да, алардын аркасынан келаткан даанышман Бакай баштаган кол да дал ушул сыйкыр менен жасалган аскерге туш келишкени чындыкка жакын десем жаңылбайм го дейм. Чалгынчыларды баштап келаткан Алмамбет баатыр булардын сыйкыр менен жасалганын аңдай коюп, эч кандай буйдалбастан чалгынчыларды аман-эсен аскерди аралатып Чаң Анды көздөй өткөрүп кетет.

Бул аскердин баары батыш жакты бет алып Чаң Анга барчу жолдо болгондуктан Бакай аталар мунун сыйкыр күчү менен жасалганын билбей бир тобун талкалап, өрттөшөт. Ичи көндөй экенин көрүп, душмандын аскеринин ичин жарса кан ордуна суу акканына таңданышып, өрттөшөт. Сырткы краскалары күйүп, ичи чопо экенин көргөндө аларды көөмп кетүү чечимине келишип, Бакай, Ошпур баштаган 130 000 аскер душмандын 90 000 аскерин жерге көөмп, анан жолун улашат.

Рецензент: д.филос.н., доцент Каниметов Э.Ж.